

MICHELANGELOVA (OSOBNJA) TEOLOGIJA SPASENJA*

IVAN KOKOT

»Onaj koji te bez tebe stvorio neće te bez tebe spasiti!« (Sv. Augustin)

»Per la croce, grazia e per diverse pene son certo, Monsignore, trovarci in cielo« (Michelangelo, Rime 162)

»La grazia d'Iddio non si puo comperare e tenerarla in disagio è peccato grandissimo!« (Isti Markizi)

Predmet ovih nekoliko stranica su *slike* i *crteži* koje je Michelangelo (oko 1532—1564) radio za dvoje svojih najdražih prijatelja. Slike koje je ponizno nazvao »turpissime« radio je (oko 1536) za Viktoriju Colonna, markizu Pescara, a crteže zvane »stupendissime carte« (Vasari) za »Messer« Tomao de' Cavalieri. Cilj ovoga napisa jest 1) osvijetliti jedno gotovo ignorirano poglavlje Michelangelovih tema, 2) utvrditi još neke slike i crteže koji po svojoj simbolici i alegorici idu u ovaj okvir, 3) upozoriti da je nekoliko izgubljenih originala svojim divnim kopijama spasio Markizin i Tomin prijatelj don Giulio Clovio de Croazia, i 4) dokazati da ove slike i crteži nipošto nisu ilustracije tobožnjeg »solafideističkog« krivovjerja odnosno »tragične ispovijesti zaljubljenog fataliste« u mladoga rimskog aristokratu (Tomu), kako ih nakon Tolnaya¹ tumače neki autori², nego da su to zaista predivne ilustracije osobne Michelangelove vjere u dvostruki bezuvjetni kršćanski uvjet spasenja: dogmatski (kristo-mariološki) i moralni (osobni samoga vjernika), to jest spasenje postignuto milošću i zaslugama Krista Spasitelja i Majke su-spasiteljice te krepotima življenom vjerom samog čovjeka, kako reče Augustin.

Iznesimo, dakle, ukratko najprije Michelangelovu dogmatsku teologiju spasenja izraženu u slikama za Markizu, a potom onu moralnu prikazanu u crtežima za Tomu.

* Napisano 1978. za 400 godišnjicu Julija Klovića.

¹ CH. DE TOLNAY, *Michelangelo*, Rim, str. 70, 143—150 i 224—225.

² L. BERTI, u: *Reynal, Michelangelo*, str. 452—456; H. von Einem, *Michelangelo*, Stuttgart 1973; H. Hibbard, *Michelangelo*, New York 1974; R. ROLLAND, *Vita di Michelangelo*, Rizzoli 1940; i drugi.

TURPISSIME PITTURE ZA MARKIZU VIKTORIJU COLONNA

1. *Krist i Samarijanka*. Slika je sačuvana u kopijama Venustija i Beatrizeta. Tema je uzeta iz Iv 4,5-12. Spasitelj (autoportret?) razgovara sa ženom Samarijankom na zdencu ispod smokve (s rodnim i suhim granama). Tumači joj da je on Mesija i »zdenac vode vječnoga života«. Tumači joj povrh toga i to kako treba Boga štovati ispravnom vjerom, »u duhu i istini«, a ne samo suhim riječima, bez srca (usp. Iz 29,13). Markiza uzvrati ovoj ideji sonetom br. 84: »In Spirito et veritate doveasi orare...«³, a u pismu veliča Michelangelovo srce, »fervente et umile cuore«, koji joj je govorio o obnovi i preporodu svoje duše. Sve je to tako divno naslikano u njegovoj Samarijanki. Još mu ljepše pjeva u sonetu 206: »Quando intender...« Tolnay⁴, po mome mišljenju nema pravo kad tumači Kristove odnosno Markizine riječi »u duhu i istini« u duhu Valdesa, to jest da oni vjeruju i da se mole Bogu izravno, »bez posrednika Crkve« (Zwingli).

2. *Raspeti Spasitelj*. Sliku je radio oko 1540. Original je izgubljen, ali nam je crtež sačuvan u Londonu i u Rimu u kopijama Venustija (u Londonu i u Rimu⁵. Dok Raspeti vapije »Eli, Eli...«, pod križem se ne nalazi dvoje tužnih (Majka i Učenik), nego samo mrtvačka lubanja. Uzdignuti kažiprst desne ruke Raspetoga kao da kaže »Dodite blagoslovljeni!« (Mt 25,34), a lijeva ruka Raspetoga i zaprepaštenog anđela, s palcem prema dolje, kao da kaže: »Odlazite, prokleti!« (Mt 25,41) — To je prema Rimama 152. Markiza o njima piše Michelangelu. Iz njezina se pisma vidi da zna za riječi starca Šimuna: »Ovaj će biti na propast i uzdignuće mnogima u Izraelu i za znak osporavan!«⁶ (Lk 2,34). Tolnay se vara kad tvrdi da bi ova tema bila »specie di compromesso della credenza tradizionale e le nuova idee Ochino-Valdensi-Luterane« Michelangela i markize. Viktorija Colonna je to opovrgla u svojim sonetima (44, 52, 72, 80) i u djelu Trijumf križa. U sonetu 52 tumači Samarijanku i pozaspale apostole⁷, tvrdeći da se s milošću Spasiteljevom mora surađivati. Pravome Gospodinu treba služiti »con la croce, col sangue, e col sudore, con lo spirito al periglio ognor piu adverso e non con voglie pigre e opre lente«. Njezino pravovjerje branio je F. Carnesecci, spaljen 1566. godine, prema uputama kardinala R. Polea, »come se per la fede sola s'avesse a salvare, e come se la salute consistesse ne' opere«. Michelangelo je tu dogmatsku i moralnu nauku spasenja parafrazirao u svojim *Rimama*⁸ i u pismu, poslanom Markizi zajedno sa slikom, u kojem među ostalim piše: »Milost se Božja ne može kupiti — a ne surađivati s njom najteži je grijeh«. U tim je riječima sadržana sva dogmatska i moralna teologija spasenja (soteriologija) i istaknuto žaljenje protiv zloporaba koje su oplakivali Dante (Par XVII, 51), Savonarola, Kard Polo i drugi. U sonetu (Rime X) teče: »Il sangue di Cristo si vende a giumele«.

³ I 4 TOLNAY 148.

⁴ Možda i tumačenje sv. Augustina »Extendit ille menus suas ad populum qui ex fide vivit... et iniquum non credentem, contradicentem qui non habet fidem« (Div. off. Fer. V. Hebdom. sacr.).

⁷ Važno i za temu br. 5.

⁸ Rime, 142, 152, 162 (prijatelju L. Beccadeliju, dubrovačkom biskupu, bivšem tajniku kardinala Polea) i 165.

3. *Pietà*. Oba jednaka izvornika, učinjena za Markizu i za kardinala R. Pola, izgubljena su, ali su izvorni crteži sačuvani u bostonskom Gardner Museumu. Jedna kopija tih crteža nalazi se i u Vatikanu. Tema slike slična je temi prikazanoj u kipu *Pietà* što se nalazi u vatikanskoj bazilici sv. Petra. Prikazuje tijelo Spasiteljevo, skinuto s križa, položeno u krilo Majke. Podržavaju ga dva beskrilna anđela. Majka »Addolorata« (nipošto »disperata«) sjedi pod križem. Pretužna Majka oplakuje »kugu« zloporaba, napisanu na Raspelu Danteovom rečenicom: »Non vi si pensa quanto sangue costa!« (Dante, Par. XXIX, 91). Raspelo je alegorijski prikaz fiorentinske kuge. Križ je inače prikazan i u tijelu Majke (raširene ruke) i u tijelu Spasiteljevu (također raširene ruke). Michelangelo se i ovdje (kao i na kipu) potpisao slikovito s »anđelo amuleto«. Addolorata, Pretužna, možda je portret Markize. Simbolika slike je dovoljno jasna. Ova *Pietà* je prikaz kristo-mariološke soteriologije koja je predobjavljena već u Post 3,15. Milost spasenja tripudij je naglašena, trostrukim križem. Značajna je i alegorika Raspela. Na križu je natpis, citat iz Danteovog djela. Prema ovom natpisu okrenute su pretužne oči Addolorate. Taj prizor je simbol pravovjerne duše koja oplakuje kugu »zloporaba«, prodavanje i kupovanja milosti spasenja. Kupovanje i prodavanje milosti spasenja (Juda Iškariotski!) optuživali su, rekosmo, u svojim djelima Dante, Savonarola i M. A. Pole. Slično i Markiza to izražava u svojoj poeziji (Triumfo della Croce i u Sonetu 94 gdje kaže: »Mentre la Madre il suo Figlio morto abbracciava . . . per ritornarlo glorioso e vivo . . . sempre ebbe il cor d'ogni conforto privo«).

4. *SEDAM IZREKA RASPETOGA SPASITELJA*. To su originalni crteži rađeni oko 1536, po mišljenju Berensonovu, da bi kasnije bili naslikani. Oni predstavljaju ilustraciju sedam izreka raspetoga Spasitelja koje je on izrekao na aramejskom jeziku:¹⁰ 1. Židovima: »Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine!« (Lk, 23, 34), čuva se u Britanskom muzeju u Londonu; 2. Raskajanom razbojniku: »Još danas ćeš biti sa mnom u raj!« (Lk 23, 43), čuva se u Oxfordu; 3. Majci i učeniku Ivanu: »Majko, evo ti sina!* Sin-ko evo ti majke!« (Iv 19, 26—27), u Windsoru; 4. Ocu nebeskom: »Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio!« (Mt 27, 46), crtež je u Britanskom muzeju; 5. »Žedan sam!« (Iv 19, 28) sačuvan u Klovića; 6. »Dovršeno je!« (Iv 19, 30), u Londonu; 7. »Oče, u ruke tvoje predajem duh svoj!« (Lk 23, 46), u Londonu.

5. *SPASITELJEVA AGONIJA U GETSEMANSKOM VRTU*. Originalan crtež događaja prema tri sinoptička Evanđelja čuva se u Oxfordu. Prikazuje samo Spasitelja kako nakon krvava znojenja budi svoju zaspalu trojicu izabranih apostola. Venustijeva kopija u Rimu je diptih: lijevo prikazuje tu agoniju, a desno upravo probuđenoga Petra (portret?) kako zajedno s Učiteljem budi ostalu dvojicu i pokazuje kako (dolje) Juda upravo prelazi preko potoka Cedron (Tiber kod Vatikana!) i ide prema Getsemaniju. Tu misao trostruke agonije (početak muke, izdaja Judina i spa-

* D. R. de Camposova hipoteza (1964) o Raspetoj u jednoj privatnoj rimskoj zbirci je neprihvatljiva jer na njoj nema dvaju anđela o kojima Markiza piše Michelangelu.

¹⁰ I¹⁰ Ali ne za medičejske grobnice, kako misli Berti. Očitu činjenicu, nije, začudo, nitko primijetio.

vanje izabranih apostola) oplakivao je već Dante (usp. Par. XXVII, 57)¹¹ i neki govornici na V. lateranskom koncilu¹² pozivajući biskupe da se probude i da bdiju nad svojim stadom. I Michelangelo, vidjet ćemo, budi svoga prijatelja Tomu također iz strašnog sna. I Markiza također u svojem sonetu ponavlja tu misao kad veli: »quando il Signor nell'orto al Padre volto«, zove »izabrane duše da mole Spasitelja da bi se apostoli probudili« »orami dal pigro sonno« i »spustili s krvavim znojem Spasiteljevim« (Son 52). Tolnay ima opet krivo kad veli da je to »idea degli Spirituali (fideisti) e di Vittoria Colonna«. Vjerojatno misli na solafideste koji su naučavali da se čovjek spašava samo vjerom. Ako bi bilo tako, apostoli bi mogli mirno nastaviti spavati. Ovu temu ponavlja u svojim djelima i naš kipar I. Meštrović.

PET TEMA PRESVETE BOGORODICE SUSPASITELJICE

1. *ANNUNCIATA*. Vrlo popularna tema (usp. Lk 1, 26—36): blagdan (25. III), angelus (tri puta na dan). Temu je Michelangelo obradio tri puta (godine 1540, 1556 i 1560). Prva je slika vjerojatno rađena za Markizu. Štoviše, u liku Bogorodice vjerojatno je portret Markize koja je o Bogorodici pjevala u sonetu 104: »alta ambasciata nel virgineo cor« i u Trionfo della Croce (»La Vergine era d'ogni virtù esempio per cui possiam fuggir l'esterno danno«). Tim je rečenicama Markiza izrazila svoju teologiju spasenja.

2. *MATER LACTANS PUERUM*, (Casa Buonarroti, Firenze), obim rukama čvrsto drži Dijete na svojim grudima a ono siše i miluje majku. Ona prestrašena upire pogled daleko od sebe ili na Herodove vojnike ili, dapače, daleko na Golgotu.

3. *LA VERGINE MADRE COL BAMBINO* (Britanski muzej u Londonu) ne sjedi kao obično, već tužna i tjeskobna bježi pritišćući Dijete na svoje grudi, dok ono grli i ljubi pognuto lice svoje Majke supatnice.

4. *EPIFANIJA*. Bogorodica zaprepaštena strašnom viješću 30-godišnjeg anđela (Mt 2, 13—15) bez krila (portret Tome?) lijevom rukom ušutkuje sv. Josipa, a desnom kao da pita anđela hoće li Herod zaista ubiti njezino dijete. Dijete se pak sakrilo pod majčinu odjeću i čvrsto se drži za njezinu nogu.

5. *BIJEG U EGIPAT* (navodni originalni nacrt u Londonu). Ova se tema obično zove Madonna del silenzio (danas vlasništvo vojvode od Portlanda). Tolnay (str. 147) nema pravo kad misli da je »Bambino centro della composizione«. Međutim, vjerojatnije je da je Majka u središtu. Majka nu) ne sjedi kao obično, već tužna i tjeskobna bježi pritišćući Dijete na janješce (»Ecce Agnus Dei!«). (7). Ako bismo usporedili Djetešce iz Epifanije s Dio d'amore iz crteža *Strijelci* (rađenog za Tomu) s opisom izgubljenog Djetešca, rađenog u *Firenzi* (1496) i prodanog kardinalu Riariju u

¹¹ i ¹² »O, difesa di Dio perche pur gliaci«; (Par XXVII, 57); »Patres... hora est... de malo turpissimo... somno surgere et magno Domino vigilare...« (Patracensis); Mansi XXXII, 922 P. Dornientes episcopus e gravi somno excitandus!« S. P. Canisius, 1576.

Rim, mogli bismo zaključiti da Dio d'amore, koga Michelangelo uvijek zove Bambino (Djetešce) nije Cupido nego božanski Spasitelj.¹³

Ovi crteži bez sumnje ilustriraju tradicionalnu kristo-mariološku soteriologiju. Prenose na papir ne samo dio našeg Vjerovanja: »Koji je radi nas ljudi i radi našeg grijeha sišao s neba; i utjelovio se po Duhu Svetome od Marije Djevice!« nego i kršćansku predaju po kojoj je Majka Spasitelja supatnica i suspasiteljica vjernika.¹⁴

STUPENDISSIME CARTE ZA TOMU DE' CAVALIERI

»Vi ste me naučio pobožno živjeti i oslobodio sužanjstva pokvarenom društvu!« (Tomo de' Cavalieri Michelangelu).

Ozbiljni autori koji spominju Michelangelove crteže za rimskog aristokratu Tomu de' Cavalieri pišu da je Michelangelo portretirao Tomu u naravnoj veličini što, navodno, nije učinio nikome drugomu. A da ga nauči crtati, nacрта za njega osim tzv. »Divne glave« i sljedeće teme koje Vasari nazva *Stupendissime carte* (zapanjujući kartoni): *Faetona, Ganymeda, Tityusa, Bakanal djece, Strijelce i San*. Možda još i *tri Herkulove borbe-pobjede, Sreću te Samsona s Dalilom*. Ovdje će biti korisno dodati još temu *Venere s Kupidom* (rađenu u isto vrijeme, ali ne za Tomu) i to zato što s nabrojenima ima zajedničku ideju tj. osobnu Michelangelovu moralnu teologiju spasenja duše. Obradit ćemo svih 10 i to kronološkim redom.

1. *FAETON*. Temu je Michelangelo uzeo iz stare mitologije (Ovidijeve *Metamorfoze*) i iz Danteove Božanske komedije. Ideja joj nije, kako misli Panofski, »simbol fatalne erotičke preuzetosti« niti »kompleks inferiornosti platonski zaljubljenog Michelangela«, kako misli i Tolnay a za njim Berti i drugi. Faeton je bio mladi bogohulni vjetrogonja-paranoik koji se, poput biblijskog Lucifera i praroditelja drznuo pokušati »biti kao Bog« (usp. Post 3,5) i upravljati sunčanim konjima svemira. Da izbjegne svemirsku kataklizmu, Zeus-Deus strovali ga skupa s konjima u ponor. To je mitološka tema koja se u nešto drugačijem obliku pojavljuje i u Bibliji (usp. Post 3, 1—24; Iz 14, 1—19; Mt 11, 23 i 12, 31—32; Lk 12, 10 i 18, 14; 1 Pt 5,5 i drugdje). Michelangelo je temu protumačio u Rimama (69 i 160). Slično je pjevao i naš pjesnik Gundulić »Ah čijem si se zahvalila tašta ljudska oholasti*. Sve što više stereš krila, sve češ paka niže pasti«). Michelangelo je ovom slikom mladom prijatelju Tomi htio dati moralnu pouku: preuzetna, mladenačka, bogohulna paranoja može biti ne samo tragično samoubistvo nego i katastrofa — kataklizma cijeloga svemira i čovječanstva.

2. *GANYMED*. Originalni skeč je u Firenci, a sjajna Klovićeva kopija dovršenoga crteža je u Windsoru (br. 13036). Tema je još prije mitologije i Dantea (*Purg. IX, 19*) obrađena u Bibliji i liturgiji; (npr. Ps 25, 7; i 90; Izl. 19, 4; Otk 21, 10) Izrađena možda prema vatikanskoj replici Leocha-

¹³ To također nitko nije primijetio, nego se obično tvrdi da je Bambino potpuno izgubljen.

¹⁴ SV. BERNARDO ističe »martyrium Virginis« u čitanju blagdana Septem dolorum B. V. M. (15. IX).

resa, doslovno kako Bog »poput orla raširi svoja krila i uznosi dušu) na svojim ramenima u nebo«. (Deut 32, 11). Nipošto ne kao »the kidnapper's homosexual passion« (Enc. Brit.) ni kao »symbol... on the wings of eros« (Goldscheider, Tolnay) nego, kako je pjevao Michelangelo u Rimama (49, 61, 62, 63, 64, 91, 111) o »amor sacro e profano«¹⁵.

3. *TITYUS*. Original je izgubljen a Klovićeva kopija je opet u Windsoru. (br. 0472). Temu imaju Vergilije (Aen. vi) Ovidije (Met vi) Hyginus, Lucretije i, dakako, Dante (Inf XXXI, 124). Dante je bogohulnog erotičara prikovao u paklu, gdje mu orao kljuje suce (In quo quis peccat...). Goldscheider tumači ideju točno kao »horrible punishment for the illicit, godless, sacrilégious, impure erotic desire«; što je ponavljao i Michelangelo govoreći o »profanoj ljubavi« (Rime, 24; 61 do 64; 91 itd.), očito prema poslanicama sv. Pavla (Rim. 6, 19; 1. Kor. 10, 6; les. 4. Ef. 5, itd.) koji uči svoga mladog prijatelja Tomu da izbjegava profanu ljubav.

4. *SAN*. Original je možda u Londonu a od njujorške i dvije kopije u Firenci, ona u Uffizi je, kažu, opet Klovićeva. Ideju i riječi teme nalazimo doslovno kod sv. Pavla: »Zaspali, probudi se!« (Ef. 5, 14); »živjeti duhom a ne djelima tijela koja svršavaju smrću!« (Gal 5, 8); a očito i njegove Rime (br. 153 i 162) i dakako Dante. Crtež prikazuje nebeskoga anđela (Michelangela) kako trubom budi mladića (portret Tome) iz lažnoga sna slatkih varki (dolci inganni) — na jastuku-globusu, koji je krevetu-lijesu u kojem se vidi sedam mrtvačkih lubanja. Između trube i mladića nacrtani su u polukrugu »dolci inganni« smrtnih (katekizamskih) grijeha i ljudskih zabluda: neumjerenost u jelu i pilu, tri varijacije bludnosti i mamonije (gramzljivost i škrtost), tri načina nasilne srditosti i tri načina mladenačke (muške i ženske) lijenosti.

5. *STRIJELCI I NEPOVREDIVI*. U spomenutoj windsorskoj biblioteci s druge strane crteža br. 12778 piše »di Giulio Clovio copia di Michelangelo«. Tema je slobodnija ilustracija Ps 90 i djelomično Pavlove poslanice (Ef 6, 10—16) i Evanđelja (Mt 19 i Lk 18). Obično je površno nazivana samo Arcieri (Strijelci), jer je mladi nepovredivi na koga pucaju označen tek s nekoliko crta. Pomnije gledam strijelce — trojica prvih kleče a od ostalih pet ih je muških a dva su ženska — pomaže nekoliko anđela, raspirujući vatru, a desno naprijed spava mladi Kupid sa svojim tobolem i strelicama, točno kao onaj izgubljeni Michelangelov Dio d'amore — Bambino. Dok Berti u tom crtežu vidi »clearly erotic meaning« (da druga mišljenja i ne spominjemo), mi ističemo da je za razumijevanje potrebno i korisno pročitati sva četiri navedena biblijska teksta. Njima Michelangelo želi poučiti mladog Tomu. U Mt 19, 16—26 i u Lk 18, 18—27 Krist odgovara bogatom mladiću da je za život vječni potrebno vršiti deset zapovijedi. Popularni nedjeljni psalam 90 uči: »Qui habitat in adiutorio Altissimi in protectione Dei coeli commorabitur... Bog će ga osloboditi od zamke lovačke... Božja će mu istina biti štiti... od strelice po danu i od napadaja đavolskih o podne«. Ovo je varijanta M. Schongauerova sv. Antuna Pustinjaka i deset nemani što ih je mladi Michelangelo

¹⁵ Neki ućeni autori nisu shvatili ideju Ganymeda kad su se ćudili što je Sebastiano savjetovao Michelangela da u lanteranu medicijske kapele Uskrnuća stavi Ganymeda. Tom je temom Michelangelo savjetovao mladoga prijatelja da Zeus-Deus uznosi plemenite vjerne duše u nebo, a bogohulne (Faetons) strovaljuje u ponor.

kopirao u boji. Tamo nemani kušaju nagovoriti pustinjaka da prekrši Božji moral Dekaloga, a ovdje isto tako tri klečeća strijelca da ne kleči pred Bogom, dok ga dvije žene nagovaraju da krši VI. i IX. zapovijed Dekaloga, drugih pet nagovaraju ga da krši ostalih pet zapovijedi. Spavajući, Kupid uči Tomu da prije braka njegov »eros« neka spava. Onaj koji vjeruje u milosni »štit« Božji i vrši 10 zapovijedi Božjih, nikad ne umire nego živi uvijek (misao obrađena u Rimama 91, 109 i 52).

6. *DJEČJI BAKANAL*. Jedna je kopija u windsorskoj biblioteci (i ta je kažu Klovićeva). Temu je Michelangelo izmislio sam, očito nadahnut poznatim liturgijskim čitanjima (Mt 6, 25—31 i poslanicama sv. Pavla koje su se čitale na poduhovske nedjelje 8, 9, 14, 15, 23). Crtež je očita satira ljudskih djetinjarija. Zato su sve figure crteža polu-životinje (kentaurke). Majka (kentaurka) doji dijete, djeca moraju pokrivati gologa pijanoga oca. Druga grupa loži vatru pod kotlom gdje će kuhati crknotu magare, jedni se opijaju iz bačve, a drugi su već pijani i još gore. Panofski veli da je to »lowest, vegetative rang of human life«. A Goldscheider veli da je to »a psychoorgiastic symbolism repressed in an infantile repression«. Michelangelovo tumačenje bilo bi ovdje suvišno. On duhovito i šaljivo uči svoga mladog prijatelja da je »život više od jela, pila i odijela, jer to traže i pogani« (Mt 6, 25—31; usp. i Fil 3, 17—21). Šesta moralna pouka Tomi za život vječni!

7. *TRI HERKULOVE BORBE I POBJEDE*. Michelangelov rukopis na crtežu dopušta vjerovati da je to original (čuva se u Windsoru). To je sedma trostruka pouka prijatelju ne samo kako da crta tri različite dobi čovjeka (mladića, muža i starca) u tri poze (en faze, u profilu i u contra-posto), nego i kako da spasi dušu deset nemoralnih strijelaca (sedam smrtnih grijeha i triju najvećih: lava-oholosti, Anteja-bludnosti i hidre-gramzivosti. U Rimama (19 i 153) ih je jednako ovako opisao kao što ih je ovdje ocrtao. U 163 rimi veli: »Tempo è breve e necessario è poco!«

8. *SREĆA (FORTUNA)*. Temu ove iluzorne dogme običnih ljudi spominje i Dante i Michelangelo. Originalni crtež se nalazi u fiorentinskom muzeju Uffizi (na žalost ne samo osakaćen nego i ignoriran). Lijepa, gotovo gola, lažna božica upravlja »monocycle« svoje sreće, koje se dakako okreće — na što jasno upozorava kažiprstom svoje lijeve ruke. Lice i oči okrenute su gore kamo pokazuje dignuta desnica. Ovako prikazana mladomu prijatelju govori isto što je pjevao i naš pjesnik: »Kolo sreće u okoli vrteći se ne pristaje, što bi gori eto j' doli, a što j' doli gori ustaje.« Drugim riječima: treba biti pošten i mudar.

Konačno *SAMSON I DALILA, VENERA I KUPID*. Dvije teme; prva biblijska (Suci 13—16), druga mitološka. Michelangelo, izgleda, želi sada svome mladom prijatelju reći nešto o najsilnijem zavodniku erosu. Obje su teme brzo i mnogo kopirane. U Oxfordu se čuva crtež prve, a u Londonu skeč druge. One žele poučiti mladog Tomu kako se seksualni čin može moralno nacrtati i njegova tragedija moralno iskoristiti. R. Rolland se dvostruko prevario kad je napisao da je Michelangelo u to vrijeme s Venerom i Kupidom te Ledom bio »najopsceniji od sviju«. Samson je bio 20 godina sudac i branitelj Izraelaca od Filistejaca. Vrata grada Aškelona nosio je na svojim leđima. A slab je bio pred Dalilom... i upropastio

sebe i narod. Venera pak, božica seksualne ljubavi, brani svome sinčiću Kupidu (prema Danteu) uporabu erotskih strasti učeći ga da u svakom slučaju, u braku i izvan braka, seksualni eros završava u lijesu (koji mu pokazuje u lijevom kutu crteža što, očito, Rolland nije primijetio kao što nije primijetio ni one tri mrtvačke maske na izrađenim kopijama).¹⁶ Michelangelo je u svojim Rimama¹⁷ naglašavao prevažnu razliku između »svete i profane ljubavi«.

*

Suvremeni biografi Condivi i Vasari napisali su da je Michelangelo prijateljstvo samo s »časnim, kreposnim, izabranim duhovima« na čelu kojih bijaše Markiza Pescara (Viktorija Colonna). Zajedno su u rimskoj crkvi sv. Silvestra meditirali poslanice sv. Pavla i razgovarali o teologiji spasenja te to iznosili »nella pittura«. Tim razgovorima prisustvovao je i svećenik don Giulio Clovio de Croazia. Condivi je napisao da »iz Michelangelovih ustiju nije nikad čuo ni jednu nečednu riječ«, a Scipion Ammirato je napisao: »Buonarrotti je živio skoro 90 godina i kroz tako dugo vrijeme nikada nije tražio mogućnost za grijeh...« Smatramo da smo ovime vjerodostojno pokazali Michelangelovu čistu vjeru u spasenje za koje su čovjeku jednako potrebni: (teološko-dogmatski) milost Spasitelja i suspasiteljice Majke, te (teološki-moralno) osobna dobra djela učinjena u toj milosti.

SUMMARY

The subject of this article are the themes Michelangelo made (1532—1540?) for two of his life's dearest friends Vittoria Colonna, marchesa of Pescara and Thomas de'Cavalieri, young Roman aristocrat. The writer is emphasizing here the following points: 1) to the four or five, usually taken as made for each one of these two friends, could well be added other four or five themes illustrating the same symbol-allegorical idea. 2) all of these themes should definitely not be neglected, even less ignored, as they usually are, because of the lost originals, they have been fortunately saved just as the copies — some made by don Giulio Klović. 3) at the contrary, they are all rather quite important not only because they are some of just few chosen ones by Michelangelo himself but most of all to illustrate his personal double (dogmatic and moral) theology of salvation. Not, as it is persistently repeated of his (and of his friends so called »solafideism«. Namely, the paintings (for Marchesa) taken from the Gospel, symbolizing the Christo-mariological dogmatic theology while the mythological »carte« (for T. de' Cavalieri) illustrating his orthodox moral theology of salvation. — The article is dedicated to the glorious memory of don Giulio Klović de Croazia, »maximus in minimis« the esteemed friend of Michelangelo and of two named ones, particularly, because Klović saved by his perfect copies some of the originals — a fact not acknowledged (1978) for the IV-th centennial of his immortality.

¹⁶ Hoffnagelova Venera i Kupid (158?) su kao crtež i moralna pouka nadahnuti Michelangelovom temom. Stoviše, iznad strelica Kupida stoji legenda »Plus aloes quam mellis habent«, iznad mudrosti majke-božice piše »Plus amor Dei amor proximorum gignitur«

¹⁷ Rime, 61, 79, 81, 128. A nacrtani lijes na stepenicama svoje kuće i Rimu protumačio je riječima: »Io dico a voi, che al mondo avete dato l'anima e 'l espritu insieme — in questa cassa è l'vostro lato!« (Rme, 137).